

En premie -

Mervärde för den enskilde och samhället

En studie av premiepengarnas användning och effekter hos

FLO-an slutna jordbruksproducenter i Sydafrika

Mia Ericsson

Johanna Mjärdner

Emelie Roos

Röda Korsets Folkhögskola 2007

Premien inom FLO

-En studie av producenter i Sydafrika

1. Inledning

Syfte och frågeställningar

Sedan i höstas har vi studerat kursen Rättvis Handel på Röda Korsets folkhögskola. När vi inför studieresan till Sydafrika skulle välja studieområde valde vi att fördjupa oss i premien och dess användning. Detta på grund av att vi förstått premien som verkligt konkret, som ett sätt att göra skillnad och som något som ger mervärde. Premien är också det område där man kan se fairtrades sociala och utvecklande betydelse.

Vi valde att titta på premien utifrån två perspektiv, dels resultat och dels utifrån processen. Frågor som vi har ställt oss inför studien:

- **Resultatet av premien**
Hur fungerar en premie?
Hur har farmen använt premiepengarna?
Vad har det fått för effekter för människors liv?
- **Beslutandeprocessen**
Hur fungerar beslutandeprocessen?
Hur fungerar Joint Body?
Vad innebär det för människor att få vara med i en beslutande process?

Vår studie inkluderar fyra sydafrikanska fruktproducenter som är anslutna till FLO och har erhållit premiepengar därifrån. Dessa producenter är Lebanon Fruit Farm, Sun Oranges, Luthando Fruit Farm och Pineco. Producenterna skiljer sig åt avseende olika faktorer såsom exempelvis ägarförhållanden, storlek och lokalisering.

Premien inom FLO

Inom FLO, Fairtrade Labelling Organisation, i Sverige *Rättvisemärkt*, finns ett premiesystem. Detta system innebär att farmen som producerar för FLO utöver det rättvisa priset på varan också får en premie, en summa pengar, på ca 7-15 % av utgångspriset.¹ Denna premie går årligen tillbaka till farmen och dess arbetare.

Målet med premien är:

- Socio-ekonomisk utveckling
Med premien vill man förbättra arbetarnas arbetsvillkor och livsvillkor
- Empowerment
Med premien vill man stärka den enskilda arbetarens syn på sig själv och dess möjligheter. Målet är att arbetare själva ska ta ansvar. De är självständiga aktörer med ansvar för sin utveckling, inte passiva mottagare.

¹

Dillenseger, 2005, s 7

- Demokrati, delaktighet och transparens
Joint Body som är förmyndare över premien, måste svara inför arbetarna och deras samhällen. Det krävs att alla, också de svagare grupperna, får ha sin åsikt.

Premiepengarna tillhör arbetarna och inte farmen. Det är arbetarnas uppgift att bestämma kring premien. Men det finns vissa kriterier och ramar att hålla sig inom:

- Gemensam snarare än individuell vinning
- Samhällelig nytta
- Hållbarhet, en hållbar vinning, ej konsumtion
- Projektet ska svara för de mest angelägna problemen
- Premien ska nå en stor grupp, både arbetare, familj och samhällen, detta för att skapa en solidaritetstanke och därmed utveckla tanken om social skyldighet.
- Premien ska inte användas för något som egentligen är företagets eller statens skyldighet.
- Premien ska ge mervärde

Joint Body

Premiepengarna tillhör helt arbetarna. För att kunna bestämma och handskas med dem behövs en Joint Body, en grupp sammansatt av representanter från både arbetsstyrkan och ledningsgruppen som ansvarar för premien å arbetarnas vägnar. De är demokratiskt valda och godkända av resten av arbetarna. Joint Body ska vara en så blandad grupp som möjligt, eftersom de företräder hela arbetsstyrkan på farmen. Joint Body ska vara arbetarnas röst och när det gäller premien är det de som ska ta in förslag, planera, genomföra, fatta beslut, övervaka och informera. Allt så att premien blir efter arbetarnas vilja. Tanken är att Joint Body ska hålla regelbundna möten och dokumentera uppkomna förslag, beslut och progress av det som man beslutar att premiepengarna skall användas till.²

Kooperativ och småjordbrukare behöver inte ha en Joint Body. Istället kan man ha en speciell kommitté som ansvarar för premien. Det kan vara styrelsen eller dylikt.³ Endast ett av våra besök gjordes på ett kooperativ, Pineco i Peddie.

2. Resultatet av premien

Hur har farmerna handskats med premien?

Lebanon Fruit Farm

Lebanon Fruit Farm är en mindre farm som delvis ägs av arbetarna på farmen. De producerar äpplen och vindruvor för fairtrademarknaden. För Lebanon Fruit Farm resulterade premien i

² FLO guidance manual

³ Dillenseger, 2005, s10

100.000 rand under år 2006. Man har fått premiepengar vid två tillfällen tidigare eftersom man har varit FLO-anslutna sedan år 2004. Pengarna har använts för att förbättra arbetarnas liv privat och på arbetsplatsen. Man har betalat skolavgifter för de anställdas barn, ett per hushåll, samt begravningskostnader då någon anställd, eller anhörig till en anställd, gått bort. Man har även köpt in datorer till joint body så att de kunnat utföra administrativt arbete och betalat konferensresor. I framtiden vill man bli a renovera sin community hall. Medlemmarna i joint body uttryckte stor glädje över de förbättringar som premien inneburit, i synnerhet gällde det skolavgifterna. En Joint Bodymedlem var hoppfull inför sina barns framtid och kände att de skulle kunna få det bättre och ha fler möjligheter i livet än vad hon hade haft, vilket hon var väldigt glad över. Tydligt hade någon eller några av barnen vars föräldrar var anställda på gården lyckats komma vidare till universitetet tack vare att dessa, i och med premien, haft råd att fortsätta sin grundskoleutbildning.

När man beslutade om vad man ville göra med premiepengarna, menar medlemmarna i Joint Body att de frågade efter förslag från arbetare och medlemmarna i the Community Trust och att beslutet därefter fattades av joint body i samråd med representanter från FLO.

Sun Oranges

Sun Oranges var nästa farm vi besökte. Det är en stor farm som producerar citrusfrukter. Trots att farmen hade varit FLO-anslutna i ett par år hade premiepengarna ännu inte börjat användas på allvar. Man hade bestämt att 80 % av premien skulle användas för det tilltänkta community centret som ännu inte påbörjats. Det ska innehålla dagis, postkontor, HIV/AIDS klinik, hantverks- och konstcentrum, matställe, bibliotek, datacenter, aula, anti-brottscenter, administrativt center, och två planer för bollsporter. Centret ska byggas i den närbelägna kåkstad där de flesta arbetarna bor. Centret har designats av studenter vid Nelson Mandela Metropolitan University i Port Elizabeth. Det finns även andra finansiärer med i projektet och i kostnads kalkylen har man lagt in underhållskostnader så att centret inte ska förfalla eller vara beroende av premiepengarna för att underhållas. De resterande 20 % hade använts till att köpa in datorer som användes för att ge arbetarna en chans att ta igen missad skolgång. De arbetare vi pratade med sa dock att de inte hade så stora möjligheter att använda sig av dessa eftersom de bara fick lov att använda dem efter arbetstid. Efter jobbet blir arbetarna på Sun Oranges skjutsade i lastbilar för att lämnas av i det närbelägna townshipet där de bor. De menar dessutom att de efter arbetsdagens slut är för trötta för att orka sätta sig i skolbänken. Under lågsäsongen hade det dock funnits mer tid för undervisningen och då hade det till och med funnits en lärare tillgänglig för dem. Utöver datorerna hade man även gjort resor bl.a. till Kapstaden för att medlemmarna i Sun Oranges Community Trust skulle få upptäcka det egna landet.

Luthando Fruit Farm

Luthando Fruit Farm producerar citrusfrukter. På farmen har premiepengarna använts till att bygga en samlingssal med datorer, som arbetarna har tillgång till. Det är möjligt att arbeta där tisdag-, onsdag- och torsdagkvällar och under lågsäsong ges även lektioner i läs- och skrivfärdigheter under arbetstid. Här har man även byggt en förskola där barnen kan vara under föräldrarnas arbetsdag. Detta lämpar sig speciellt för säsongarbetarna, som kan flytta dit och ta med sig sina barn, och i och med det slipper familjer splittras. Man menar att premien har betytt mycket för arbetarna trots att projektet inte direkt har gått till det stora samhället. Hermanus Potgieter, farmens huvudägare, menar att det skulle vara en omöjlighet. Han menar även att det är bättre att projektet hjälper några ordentligt och då med syfte på arbetarna. Om projektet skulle gå till hela samhället skulle det bli så lite per person.

Arbetarna i sin tur bor nästan alla i samhället, den kåkstad som ligger närmast, och på det sättet går det ju även till samhället där. Premiépengarna har man även använt till att bygga två stugor på farmen. Dessa hyrs ut till turister och andra besökare. Tanken är att inkomsten från dessa stugor återgår till företaget och ska gå till driftskostnader av datorsalen och dagiset. Dessa stugor har nyligen blivit krediterade med ”Fair Trade in Tourism”. I framtiden har man planer på att använda nästa summa premiépengar till att bygga fler stugor för uthyrning. Man har också talat om att betala skolavgifter och bygga en fotbollsplan.

Pineco

Pineco, ananasodlingen, var det enda kooperativet vi besökte. Pineco var också det ställe där flest arbetare verkade vara informerade om Fair Trade. Man uttryckte en stor glädje över de premiépengar man hade blivit tilldelade. De drygt 40 personer som arbetade på farmen hade fått dela på ungefär 70 000 rand som var premiépotten från förra året. Varje arbetare hade fått ett presentkort på 1 700 rand på det lokala byggföretaget. För pengarna hade var och en fått köpt byggmaterial så som korrigerad plåt, isolering och cement för att förbättra sina hus. Man menade att det hade varit ett enhälligt beslut att använda pengarna till detta, att förslaget kom från arbetarna på farmen och att beslutet sedan fattades av en kommitté som liknar joint body. Man menade att det hade varit omöjligt att bekosta detta med den låga lön på 990 rand per månad som arbetarna hade. Man visste ännu inte vad man ville använda nästa summa premiépengar till. Vissa ville fortsätta förbättra sina hus, och några som inte hade något hus drömde om att bygga ett eget. Ett annat förslag var att använda pengarna till skolavgifter. Det bästa vore om man fick ut pengarna i handen tyckte man, och att det inte skulle vara bundet till ett speciellt ändamål.

3. Beslutandeprocessen

Joint Bodys arbete

Vi har tittat på hur Joint Body arbetar och hur processen sett ut och vi har sett att det skiljer sig en del mellan de olika farmerna. De flesta har möten var fjärde månad och ibland extrainsatta möten då det finns något särskilt att diskutera.

Lebanon Fruit Farm

På Lebanon Fruitfarm får vi bilden av att Joint Bodie är verksamma och fungerar bra. Utöver att premien medför ekonomiska fördelar, får medlemmarna i Joint body även träffa nya människor, vara med i beslutsprocesser, ta ansvar och känna sig delaktiga i en viktig process något som de tyckte var väldigt positivt.

Sun Oranges

På Sun Oranges, som ännu inte har fått till stånd något synligt projekt träffas kommittéen sällan och i väntan på beslut gällande fortskridandet av planen har de inget att diskutera. Här är besvikelsen stor. De medlemmar vi pratade med på Sun oranges var rätt nya i stiftelsen och hade, enligt dem själva, inte fått ta del av pengarna på något konkret sätt. Det stora community centerprojektet kände de till men tvivlade starkt på att det skulle realiseras och

uttryckte en misstro till att pengarna överhuvudtaget skulle komma dem till gagn. Eftersom man valt en stiftelse framför en traditionell ”joint body” hade beslutsfattandet en något annorlunda gång. Stiftelsemedlemmarna upplevde inte den delaktighet i, och stolthet över, arbetet med att förvalta premiepengarna och administrera arbetet runt kring detta så som joint bodymedlemmarna på andra farmer gjorde. Farmens huvudägare, James Hannah, hade även valt att lära en av medlemmarna i styrelsen alla styrelseuppdrag/funktioner och att denna sedan skulle lära ut det till de andra. Tyvärr fick vi bilden av att så inte hade skett. Istället skötte denna utvalda person allt själv, och dagen besöket ägde rum var hon inte närvarande.

Luthando Fruit Farm

Luthando har en joint body som dock präglas mycket av farmens huvudägare, Hermanus Potgieter. Denne säger själv att han ligger bakom de förslag om vad premiepengarna ska investeras i.

-Om inte jag hade bestämt det så skulle ingenting ha hänt, menar han och förklarar att de anställda på farmen är mycket ovana vid att komma med idéer, fatta beslut och sedan genomföra dem. Han menar att lära sig denna process tar oerhört lång tid för arbetarna.

Vid samtal med medlemmarna i joint body får vi ändock intrycket av att dessa är glada över att vara en del av joint body och att de förslag som satts i verket på inrådan av farmens huvudägare är bra. Man ser det som värdefullt och lärorikt att få utvecklas inom joint body.

Pineco

Pineco som vi besökte verkar ha någon form av Joint Body, men då de är ett kooperativ fungerar de inte i samma form. Däremot har de en fairtrade- och premieansvarig, som specifikt arbetar med detta. Beslut om vad premiepengarna skulle användas till fattades vid ett stort möte där alla farmens delägare var närvarande.

4. Sammanfattning

Premien innehåller både en ekonomisk aspekt; möjligheten att köpa eller betala för något, men också en utvecklande aspekt; man blir medveten om beslutsprocessen kring premiepengarna samt de uppgifter som kommer med att vara i joint body, vilket i sin tur gör att man växer som människa. På alla utom en av farmerna uttryckte arbetarna glädje över båda dessa aspekter. På Sun Oranges där arbetarna var mindre entusiastiska hade man gått ifrån joint body modellen och med det hade känslan av att vara delaktig försvunnit. Kommer planerna på det tilltänkta community centret att förverkligas så innebär det dock en enorm förbättring av livskvaliteten för de människor som berörs av det. De andra farmerna har ju satsat på mindre projekt men har på det sättet fått se resultat tidigare. De har satsat på basala behov som förbättring av hus, skol- och begravningsavgifter, byggnad av dagis och datorer. Utbildning, barnpassning och varmare hus är viktiga hörnstenar i att demokratisera ett land varför dessa satsningar är oerhört viktiga för landets utveckling som sådan.

5. Diskussion

Rättvis Handel känns viktigt just i Sydafrika eftersom det går hand i hand med BEE, vilket ökar de svartas marknadsposition i samhället. Det är tydligt att det är en väldigt komplex situation med ägande och rollfördelning i dagens Sydafrika. Det finns ett arv kvar av att som svart inte behöva utbildning, ta initiativ och själv bestämma. Detta gör också överlämnandet svårt. Det finns de som vill lära sig och utbildning har getts genom åren. Huvudägaren på Luthando Fruit Farm menar att det ändå blir ett svårt system att alla ska vara delägare. Några vill leda, andra vill bara vara arbetare men ändå ska alla vara lika mycket ägare och ha samma röst i ett beslutstagande. "Put something into 70 people and you will get none who will be a farmer." Det är bättre att lära upp 2-4 personer som verkligen lär sig.

Våra förutsättningar och tolkning av resultatet

Det är svårt att dra några konkreta slutsatser av studien, dels på grund av det lilla antal producenter som vår studie baseras på. Det bör ses som några fallstudier som man kan dra nytta och lärdom av, och som förhoppningsvis kan väcka intresse för vidare studier. Vid vår studieresa stötte vi på ett antal problem som sannolikt kan ha påverkat resultatet och vår tolkning av detta.

Vinklad syn?

Vid de besök vi genomförde fick vi oftast endast möjlighet att samtala djupare med ett fåtal personer. Detta var ofta på grund av språkproblem eftersom många av arbetarna talade mycket dålig engelska eller inte vågade prata. Andra anledningar var för att vissa personer inte hade möjlighet att komma ifrån arbetet, inte var närvarande och liknande. Detta gör att vi ofta var hänvisade till att ta del av ett fåtal personers åsikter. Dessa personer var nästan alltid medlemmar ur joint body eller en person var i någon slags chefposition på arbetsplatsen. Det var betydligt fler män än kvinnor vi fick möjlighet att samtala med. Mycket sällan träffade vi någon säsongsarbetare. Det blir givetvis svårt att utvärdera resultatet av detta. Är joint bodys åsikter representativa för hela arbetsstyrkans? Säger medlemmarna i joint body sådant som vi vill höra? Vad tycker de som vi inte hade möjlighet att prata med?

När man intervjuar människor av en annan kultur färgas både frågor och svar självfallet av det sammanhang både intervjuaren och den som blir intervjuad kommer från. Ofta märkte vi att de personer vi intervjuade inte förstod frågan och säkerligen var det många gånger som vi inte förstod vad de ville få sagt när de svarade. Detta gör att vår egen uppfattning påverkades i en viss riktning. Men kan en person som knappt vistats i ett land eller tidigare mött en kultur utvärdera vad en människa i detta land och denna kultur behöver och menar? Hur mycket förväntar vi oss att få ett visst svar, och vilka förväntningar hade vi med oss i bagaget? Blev vi besvikna?

Kritiska gäster

När vi gjorde dessa slags besök togs vi emot som gäster på farmen, vi visades runt på ägorna och fick möjlighet att ställa frågor. Vi var delvis beroende av dem som vi besökte för att kunna ta oss till och från farmen, skaffa boende och mat. Situationen i sig gör att det blir svårare att ställa kritiska frågor, ifrågasätta eller att be att få se vissa verksamheter. Tilläggas bör att intervjusituationen ibland försvårades av att vi ofta ansågs vara "young girls" och att vi kanske inte alltid togs på allvar.

Vad gjorde man med pengarna?- Svårt att kontrollera

Det var endast på ett ställe, Luthando, där vi med egna ögon fick se vad premiepengarna hade använts till. I de andra fallen fick vi det berättat för oss och i vissa fall se det dokumenterat på ett papper. Det gjorde att det var svårt att utvärdera resultatet av det hela. Hur många hade egentligen fått ta del av premiepengarna? Hade det överhuvudtaget kommit säsongarbetare och liknande till gagn?

Bristande dokumentation

När vi bad att få se dokumentation från möten i joint body så var det ofta svårt att få fram den. Vi möttes alltid med förvåning och en lättare ovilja när vi bad att få se den. Vid närmare granskning visade det sig att även om medlemmarna i joint body hävdade att man höll möte varje månad så kunde det senaste dokumentet vara både tre och femton månader gamla. Betyder det att möten inte hålls eller att dokumentationen brister? Vad tyder detta på? Hur viktig är dokumentationen eller att möten ska hållas så som avtalat?

Vem bestämmer?

Förvånansvärt ofta fick vi svaret att beslutsprocessen kring vad man beslutat att göra med premien inte hade varit några problem, utan att alla hade varit överens. Kan verkligen en grupp med människor av olika kön, härkomst och ålder ha samma behov och åsikter om vad man bäst ska använda pengarna till? På två av farmerna, Sun Oranges och Luthando, hade huvudägaren i princip bestämt vad pengarna skulle gå till. Hur har beslutsprocessen egentligen sett ut där och i andra joint body? Har processen varit demokratisk? Kan vi kontrollera det?

James Hannah på Sun Oranges berättade att det var jättesvårt att få med en kvinna i joint body. Varför? Är det ett resultat av en kultur där kvinnan inte förväntas fatta beslut och vara med och bestämma? Eller betyder det att klimatet i en joint body diskriminerar kvinnor? Är alla röster lika starka i denna? Majoriteten av medlemmarna i alla joint bodies är män. Kan man säga att joint body representerar alla?

Måste det vara bra direkt – är det en process vi måste vänta på?

Innan denna resa hade vi många frågor. Efteråt har vi fått svar på en del och nya har ställts. Till många frågor kan vi svara – Nej, det var inte det som vi hade väntat. Vi är besvikna. Besvikna på att vi inte fick se mer, mer resultat och konkreta exempel. Tillsammans åkte vi ner, fyllda med energi och förväntan om att få se frukten av det som många jobbat för och väntat på. Vi möttes av en annan värld, ett annat sammanhang och de flesta av våra frågor förblev obesvarade. Många som arbetade på farmerna hade aldrig hört talas om Fair Trade. Vi möttes av problem som vi inte anat och vi konfronterades samtidigt med våra egna fördomar och högt uppsatta förväntningar. Det blir aldrig som man tror helt enkelt.

Samtidigt har vi sett ljusglimtar och resultat av många års hårt arbete. Vi vet ju inte hur det var innan. Våra stillbilder och korta möten säger kanske inte så mycket om processen som redan skett. Vi måste förlita oss på ord om att Fair Trade är bra och betyder mycket. Tvivel väcks. Kan man lita på orden som sägs och raderna på ett papper?

6. Slutsats

Fairtrade är en relativt ny företelse i Sydafrika/ världen vilket vi förstått efter våra besök där många frågetecken fortfarande kvarstår och mycket kan bli bättre. Det är mycket som man trodde skulle fungera och som verkar välutarbetat i fairtrades manualer men som inte fungerar i verkligheten. Till exempel medbestämmandet och delaktigheten. Det kommer ta tid att få en demokratisk process på det hela, men Fair trade är med att skapa en situation där *jag* får tycka och tänka. Tilltro till att ens röst räknas är så otroligt viktigt för att stärka människor underifrån. Vet man inte att man har rätt till något kräver man det heller inte. I och med att det måste finnas representanter från alla underprivilegerade grupper i en joint body så fördelas makten på ett mer rättvist sätt vilket troligtvis skapar en känsla av tilltro och gemenskap. Fair trade skulle kunna vara ett sätt att öva sig i att bli medveten om sin möjlighet och rättighet att påverka och göra sig hörd, vilket sedan kan få betydelse i det större samhället.

Vi måste ha tålamod i processen, och fortsätta tro på att det blir bättre, att vi tillsammans kan göra det bättre. Dock är det viktigt att vi ställer oss frågan, för vem ska det bli bättre? Är det vårt eget världssamvete som vill må bättre? Gör FLO och rättvis handel en skillnad på riktigt? Om inte, vad vore det bästa sättet? När man det avsedda målet? Lyssnar vi på vad producenterna egentligen vill ha? Eller är det så att vi vet bäst som vanligt?

Det verkar också som att många har synpunkter på hur Fair trade skulle kunna förändras och vi hoppas att Fair trade tar reda på detta och låter sig inspireras och förändras.

Besöksdatum på farmerna:

Lebanon Fruit Farm i Grabouw, 2007-06-21

Sun Oranges i Kirkwood, 2007-06-25/26

Luthando Fruitfarm, Kirkwood, 2007-06-27

Pineco, Peddie, 2007- 06-02

7. Källförteckning

Dillenseger Valentina. (2005) *Fair Trade Premium Projects*, , s10)

FLO Joint Body and Premium guidance (working document) oktober 2004